

1989 som historisk chance?

Arbejderbevægelsen i den tyske omstillingsproces på baggrund af den historiske udvikling fra 1945 til 1990.

Af Karl Christian Lammers

1.

Alt afhængigt af perspektivet vil der kunne lægges mange tolkninger ind i det tidligere DDR's sammenbrud i 1989/90, der endte med sammenlægningen af de to tyske stater BRD og DDR til et nyt Tyskland i efteråret 1990. For det forløb har på mange områder afstedkommet fundamentale forandringer. Også for den tyske arbejderbevægelse, der derigennem måske fik en historisk chance for at overvinde fortidens traumer. Af mest vidtrækkende betydning i den tyske arbejderbevægelses perspektiv har det været, at den uomgængeligt syntes at betyde enden på en tysk kommunisme, således som den kendes historisk, og som den til sidst blev repræsenteret af det socialistiske enhedsparti SED. Kommunismen faldt totalt sammen med DDR's undergang. Sammenlægningens næsten hovedkuls forløb har samtidig også medført store problemer. For den tyske arbejderbevægelse dvs. socialdemokratiet SPD og fagbevægelsen DGB har virkningerne af sammenlægningen vist sig at være såvel positive som negative. Først det positive aspekt. Set i et langt historisk perspektiv var en af de væsentligste gevinster udsigten til en virkelig genforening af den politisk-ideologisk og også statsligt splittede tyske arbejder- og fagbevægelse under hhv. socialdemokratisk (dvs. SPD) og fagforeningsmæssigt (dvs. DGB) regi. Splittelsens historie gik længere tilbage end til perioden fra 1945 til 1949, hvor Tyskland blev statsligt og territorielt delt, idet den forening i en enhedsbevægelse, der havde fundet sted i det tidligere DDR i 1946, hurtigt havde vist sig kun at være en il-

lusion. I virkeligheden var der dermed udsigt til overvindelse af mere end 70 års splittelse. Det afgørende nye nu er, at fra 1990 eksisterer kommunismen for første gang siden 1917/18 ikke længere som noget problem for den socialdemokratiske bevægelse, og den udgør heller ikke længere noget indenrigspolitisk spørgsmål i Tyskland. Og der udgår tilsyneladende heller ikke nogen reel trussel fra venstrefløjen mod det reetablerede socialdemokratiske hegemoni blandt de tyske lønmodtagere. Hvis overhovedet, så udgår truslen andensteds fra, den udgår fra den postmoderne individualisme og passivitet.

Det perspektiv ved den tyske genforening kunne man i SPD og fagbevægelsen kun være tilfreds med. Men der var dog også negative aspekter forbundet med den. De hang navnlig sammen med den hast, hvormed den tyske enhed blev gennemført, og den form, hvorunder den fandt sted. For dens form var og blev et nederlag for den tyske arbejderbevægelse, der også var blevet sat næsten uden for indflydelse. Den havde imidlertid heller ikke selv noget koncept for tysk enhed, og især SPD forekom tøvende ved udsigten til genforening. Det hævnedes sig nok i 1990. For den måtte først finde sig i et politisk nederlag, idet følgerne af genforeningen af de tyske stater alligevel viste sig også som lidt af en overraskelse for socialdemokraterne og fagbevægelsen. For den medførte paradoksalt nok og ikke umiddelbart den forventede automatiske styrkelse af SPD og DGB. Det østlige Tyskland (DDR) viste sig nemlig valg-sociologisk og politisk-ideologisk ikke længere at være den socialdemokratiske (og for øvrigt også kommunistiske) højborg, som man med henvisning til forholdene før 1933 havde regnet med. Genforeningen har tilsyneladende ikke styrket den socialdemokratiske bevægelse, den har måske endda tilsyneladende svækket den. I alt fald midlertidigt, hvilket måske endda kunne tolkes som en slags »straf« for den socialdemokratiske arbejderbevægelses mere bløde holdning til DDR og dens samarbejde med SED. Dernæst bevirkede sammenlægningens form, at det tidligere DDR reelt blev »overgivet« til Vesttyskland og kolonialiseret, hvilket betød en udradering af så godt som alle resultater og gevinster af 40 års DDR-historie. F.eks. for arbejderklassen. Deriblandt de sociale og faglige rettigheder, som DDR-arbejderne trods alt havde tilkæmpet sig. Den tyske fagbevægelse engagerede sig bortset fra på det rent organisatoriske plan for lidt i foreningsprocessen og derfor affandt den sig med, at det tidligere DDR og dens arbejderbefolkning måtte starte på så godt som bar bund i dets overgang til markedsøkonomi. Det gælder bl.a. lønmæssigt og anciennitetsmæssigt og mht. retten til arbejde. Men også organi-

(Øverst, foto ABA).

Berlin som sovjetisk sektor. De sovjetiske besættelsestropper kører gennem det tidligere Grosse Frankfurter Allé. Senere Stalin Allé derefter Karl Marx Allé, hvor 17. juni opstanden begyndte i 1989 (nederst, foto Christel Wickert).

sationsmæssigt, idet fagorganiseringen skulle genopbygges efter FDGB's ophør. Det tidligere DDR i de fem nye delstater blev et andenrangs område, der endda ville kunne true DGB's positioner i det tidligere Vesttyskland. Feks. gennem løntrykkeri og et arbejdsmarked uden socialsikring.

Jeg skal i det følgende essay diskutere disse problemer med henblik på den tyske arbejderbevægelses fremtidsudsigter. Det vil dog være nødvendigt at begynde langt tilbage i DDR-historien. For problemerne opstod ikke først i 1990. De hænger også sammen med problemer i den del af DDR-historien, der gik forud og som også genspejler diskrepansen i DDR mellem statens selvfremsstilling som en »arbejderstat« og den politisk-sociologiske virkelighed. Det gælder navnlig mht. 1950'erne, der i mange henseender kan hævdes at rumme nøglen til DDR's status og legitimation som »arbejderstat«.

2.

Den politisk-administrative og senere statslige deling af Tyskland, der fandt sted i årene fra 1945 til 1949 (statsdannelserne) og 1955 (Vesttysklands indtræden i NATO og DDR's aftale med Sovjetunionen om fuld suverænitæt), syntes endegyldigt at have delt den af den nazistiske undertrykkelse stærkt svækkede tyske arbejderbevægelse op på to stater. Trods udbredt ønske i partierne, i fagforeningerne og blandt medlemmerne om igen at få skabt en såvel politisk som faglig enhedsbevægelse genopstod den logisk i to dele, der hver især og på sin måde realiserede enhedsønsket. I vest blev SPD gendannet og der blev etableret en ny enhedsfagbevægelse DGB, og den blev navnlig efter dannelsen af DDR i 1949 hurtigt hegemonisk blandt de vesttyske lønmodtagere. I øst blev de nydannede kommunistiske og socialdemokratiske bevægelser i april 1946 mere eller mindre frivilligt forenet i det nye socialistiske enhedsparti *SED*, og samtlige lønmodtagere blev organiseret i den nye enhedsfagbevægelse *FDGB*. Senest fra 1948, da *SED* blev »bolscheviseret« og dermed organisatorisk og politisk-ideologisk staliniseret, var det reelt blevet et traditionelt kommunistisk parti i overensstemmelse med de kommunistiske partiprincipper. Det var alene navnet, der forbandt det med det oprindelige og i grunden reformkommunistiske enhedsparti *SED*. Ellers var det blevet et helt andet parti. Der var følgelig foretaget et opgør med »socialdemokratismen« i partiet, de fleste socialdemokrater i den fælles ledelse var blevet udrenset bl.a. sammen med de kommunister, der i 1945/46 var

gået ind for en selvstændig tysk vej til socialismen, og et stort antal menige socialdemokrater var flygtet til det vestlige Tyskland. Da DDR blev oprettet i efteråret 1949 var *Otto Grotewohl* reelt den eneste socialdemokrat, der stadig havde nogen indflydelse. Det socialdemokratiske islæt i det andet Tyskland var følgelig politisk, organisatorisk og kadremæssigt ringe. Det var det ikke nødvendigvis samfundsmæssigt eller sociologisk og organisatorisk, idet der fortsat levede et gammelt socialdemokratisk milieu og socialdemokratiske traditioner videre. Herfra udgik så også en for »arbejderstaten« DDR yderst ubekvem opposition, der satte spørgsmålstegn ved dens hele legitimitet og dens »forordnede« antifascisme.

3.

I det perspektiv kan man også læse meget af DDR's tidligste sociale og politisk-ideologiske historie som en voksende, men ulige konflikt mellem det kommunistisk ledede SED-regime og den numerisk fortsat omfattende og stærke socialdemokratiske arbejderklasse. Men også i Vesttyskland var socialdemokraterne trængt som følge af udviklingen i det socialistiske DDR. Mens SED søgte at tvære socialdemokratismen ud i øst, førte de borgerlige partier under henvisning til udviklingen i øst en benhård politisk-ideologisk kamp mod SPD og DGB. Under valgslogans som »Alle veje fører til Moskva« søgte f.eks. *CDU* at skræmme vesttyskerne fra at give det socialdemokratiske parti vælgerstøtte. Og *KPD* blev bl.a. med henvisning til udviklingen i DDR forbudt i 1956.

Denne konflikt mellem SED og de socialdemokratiske arbejdere er nok langt hen blevet undervurderet som følge af forestillingen om, at der i DDR herskede konsensus om den »antifascistiske« stat og tradition. Der skal ikke herske tvivl om, at antifascismen spillede en fremtrædende rolle i DDR og hos mange østtyskere. Indtil den blev reduceret til ren legitimation for staten og dermed for SED's magt. Senest i årene 1952/53 var illusionen om DDR som antifascismens og arbejderklassens egen stat dog væk. Det kom eftertrykkeligt til udtryk i den store *arbejderopstand* i juni 1953. Dens baggrund og forløb er i store træk velbekendt¹. Allerede fra maj 1953 var der blevet strejket på mange østtyske virksomheder mod visse konsekvenser af den i 1952 besluttede og forcerede »opbygning af socialismen« i DDR. SED-ledelsen var nødt til at trække i land på nogle områder, men den besluttede at forhøjelsen af arbejdsnormerne dvs. at den hævdede produktivitetsøgning skulle fastholdes. Men da produktiviteten vanskeligt kunne forøges for at fastholde arbejderne løn,

betød det i virkeligheden en lønsækning, og den havde på nogle områder ført til næsten en halvering af en i forvejen ikke særligt høj løn. Derfor fortsatte strejkerne i juni 1953, og de antog form af en politisk, ja »revolutionær« opstand, der hastigt bredte sig udover det meste af DDR.

Det er væsentligt at påpege, at strejkerne og senere opstanden 17. juni 1953 var en *arbejderopstand* vendt mod SED's regime. Det var ikke nogen bred folkeopstand. Dens kerne blev udgjort af massestrejker i de fleste østtyske industricentre og store virksomheder. De dannede udgangspunktet for demonstrationer og modstand mod SED-styret og dets marionetkarakter i forhold til den russiske besættelsesmagt. Strejkerne udviklede sig til en politisk opstand mod regimet. Mange af opstandens konkrete former synes at antyde, at den var udtryk for socialdemokratismen og for en socialdemokratisk kamp mod kommunisternes styre. Det var mange steder de socialdemokratiske organiserede og ledede virksomhedsfagforeninger, de såkaldte *BGL*, der gik i spidsen for strejkebevægelsen, det var endvidere traditionelle socialdemokratiske og faglige protestformer, der blev anvendt, og det var under socialdemokratiske paroler, at opstanden fandt sted. Opstanden er derfor også blevet set som en sidste opblussen for socialdemokraterne og for »socialdemokratismen« i DDR².

Som bekendt kom opstanden til at true selve DDR's eksistens og dermed de interesser, der var forbundet med staten DDR. SED-regimet var alvorligt rystet og vaklede under DDR's første alvorlige krise, det måtte ydmyget søge hjælp hos russerne, og det var formentlig alene takket være russernes militære indgriben, at SED-regimet og dets DDR overlevede arbejderopstanden. Russerne knuste hurtigt opstanden. Efter nedkæmpelsen af opstanden gik SED-styret til modangreb på strejkebevægelsen og oppositionen. Det indledte en skærpet kamp mod »socialdemokratismen« i parti og samfund, og de udrensninger der fandt sted inden for partiet og blandt kadrerne i tiden derefter, blev *også* legitimeret som et opgør med »socialdemokratismen«.

Dermed var modviljen blandt arbejderne mod det kommunistiske styre dog ikke overvundet. Den blussede op igen i efteråret 1956 – samtidig med opstanden i Ungarn -, da der påny udbrød omfattende strejker på nogle af de store virksomheder. Denne gang viste truslen om at sætte militæret ind sig dog tilstrækkeligt til at hindre, at strejkerne udviklede sig til en regulær opstand³.

Opstandens politiske og bevidsthedsmæssige betydning rakte dog langt videre. Som vi ved nu fra arbejdererindringer om 1950'erne, var opstanden *begivenheden* slet og ret i mange østtyskeres liv og dermed også

i DDR's kollektive historie⁴. For de havde alle været med i oprøret mod SED. Og den kollektive viden havde de til fælles. Opstanden havde desto dybere indgravet sig i arbejdernes bevidsthed, som den blev fuldstændigt fortrængt fra den offentlige erindring i DDR, hvor opstanden blev karakteriseret som et »fascistisk kupforsøg«⁵. Men 1953 var også chokket, som SED og dets arbejderbasis, der selv havde været forrest i opstanden, aldrig kom sig over. Den blev deres kollektive erfaring med SED, en negativ erfaring. Nedkæmpelsen af oprøret berøvede derfor også mange de sidste illusioner mht. SED og dets DDR. Den russiske besættelsesmagt knuste definitivt den drøm, som mange i den første Aufbaugeneration havde om med opbygningen af DDR at kunne skabe et nyt og mere demokratisk Tyskland. Den skabte en kløft mellem store dele af folket og SED-regimet, der formentlig aldrig blev overvundet. Hverken i virkeligheden eller psykologisk. Den førte store dele af arbejderklassen på distance fra et regime, som de imidlertid heller ikke var stærke nok til at omstyrte. Men den hvilede også som et trauma over SED-ledelsen til det sidste. Næsten symptomatisk herfor er, at ministeren for statens sikkerhed *Erich Mielke* midt under den folkelige opstand i 1989 traumatisk kunne spørge sine rådgivere: »Er det sådan, at imorgen bryder den 17. juni løs?«⁶. Hvilket det måske også på en måde var.

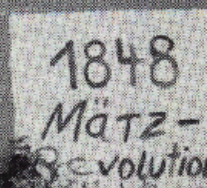
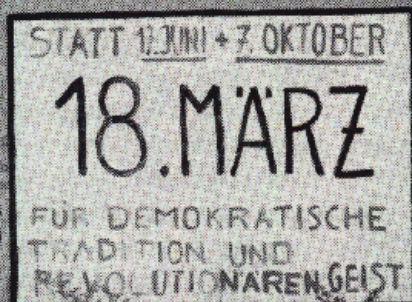
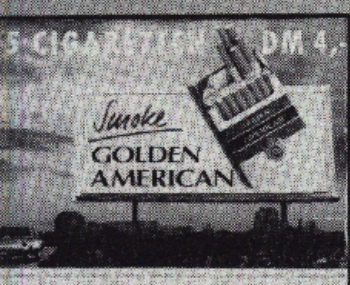
Sovjetmagts og SED's brutale reaktion førte til en fremmedgørelse mellem på den ene side regimet og dets »antifascistiske« stat og på den anden side dets basis blandt de østtyske arbejdere, der dog måtte affinde sig med, at SED havde magten. Den »forordnede« antifascisme, der var regimens legitimation, og som det sågar havde dristet sig til at anvende mod de oprørske arbejdere, idet det stemplede opstanden som et »fascistisk kupforsøg«, var uden hold i virkeligheden, og den eksisterede ikke regimekonformt blandt arbejderne. Den var præcist »forordnet«⁷. Lige så vigtigt blev det, at SED og dets stat formentlig også derefter havde held til så godt som helt at ødelægge det traditionelle socialdemokratiske miljø med hele det netværk, der f.eks. havde udgjort noget af ryggraden i den socialdemokratiske arbejderbevægelse frem til 1933 og som i begrænset omfang havde overlevet nazisternes undertrykkelse. Traditionelle SPD-højborgene som Magdeburg og Leipzig svandt ind, og de socialdemokratiske rødder tørrede ud. Hvad der i 1950'erne ikke blev ødelagt af SED, forsvandt da kammeraterne i stort tal flygtede til Vesttyskland. For formentlig var det ikke de upolitiske eller politisk passive, der flygtede fra DDR i 1950'erne, men derimod de socialdemokrater, fagforeningsfolk og arbejdere, der igen havde måttet se sig forfulgt og deres parti og organi-

sationer forbudt i en stat, der officielt kaldte sig den første »arbejder- og bondestat« på tysk jord. Hvordan og hvornår det præcist har fundet sted, står det tilbage at udforske.

4.

Nedkæmpelsen af 1953-opstanden kunne således ikke siges at have løst DDR's problemer som stat, i første række problemet med legitimiteten i folk og arbejderklasse. Men den havde militært og magtmæssigt lagt låg over dem, således at der derover kunne opbygges en form for indre stabilitet, der sikrede SED's styre. Den måtte dog sikres af den sovjetiske militærmagt og af et overdimensioneret indre magt- og sikkerhedsapparat under Ministerium für Staatssicherheit MfS. Hvad DDR gav sig ud for at være, synes i alle tilfælde alene at have været *forordnet* ovenfra. Det var ikke rodfæstet i DDR-befolkningen, selv om den tilsyneladende affandt sig med SED's DDR. Dette modus vivendi afsvækkedes i 1980'erne, da det økonomisk og socialt begyndte at gå tilbage og den indre kontrol blev strammet. De omtalte legitimitetsproblemer blev voldsomt åbenbare i 1989, da befolkningen indledte sin civile ulydighedskampagne mod et ufleksibelt regime. Den reelt stalinistiske forordning af solidaritet, antifascisme og klassefølelse har helt sikkert været med til at forklare, hvorfor hele systemet i 1989 faldt sammen som et korthus med leninismens politiske og ideologiske kollaps. Det kom ikke alene til at gælde statspartiet SED, men også de centrale statslige organisationer som FDGB, ungdomsorganisationen *FDJ* samt alle de andre politiske og klasse-mæssige organisationer. De viste sig som kulissemastadonter uden indre sammenhold.

Det var centrale facetter, som de fem nye delstater fra det tidligere DDR bragte med sig ind i det nye Tyskland. Og bl.a. derfor bidrog indlemmelsen af DDR og dets 17 mio. borgere ikke automatisk eller nødvendigvis til den styrkelse af den socialdemokratiske arbejderbevægelse, som man i grunden havde regnet med. Det gælder i første række politisk, idet vælgerne fra det tidligere DDR i ringere grad stemte på SPD end forventet. Men det gælder også fagligt og fagforeningsmæssigt, idet der ikke bare er blevet tilført DGB de angivelige 9 mio. medlemmer, som det i 1990 opløste FDGB skulle have haft. DGB blev herefter fællesrepræsentation for de landsdækkende tyske fagforeninger. Som følge af afviklingen af DDR-industrien og den dermed følgende arbejdsløshed har et langt lavere antal tilsluttet sig DGB. Den samlede organisations-

Det nye DDR sommeren 1989. (Foto privateje, Christel Wickert)

procent er måske endda ikke blevet forøget overhovedet, om end DGB's samlede medlemstal selvfølgelig er steget.

5.

Selv om 1989 bestemt også var og fortsat er en historisk chance for den tyske arbejderbevægelse, så synes det indtil nu ikke at have været muligt at udnytte den⁸. For sådan som billedet tegner sig nu i Tyskland, kan det godt hævdes, at revolutionen i DDR i 1989 og foreningen af de to tyske stater ryger ind i rækken af nederlag for den tyske dvs. den socialdemokratiske arbejderbevægelse. Det er den række, der går fra novemberrevolutionen i 1918/19 over nederlaget til nazismen i 1933 og splittelsen i 1945 frem til 1989/90, der godt nok igen har ført til en samling, men ikke styrkelse af den tyske arbejderbevægelse. Og den vil da formentlig også igen blive organisatorisk og vælgermæssigt styrket. Men om til fordums styrke, er det svært at afgøre. For dens hovedproblem efter omvæltningerne i 1989/90 er måske i høj grad et legitimationsproblem. Et legitimationsproblem, der ikke alene hænger sammen med, at de østeuro-

pæriske kommunistiske staters sammenbrud har styrket ikke bare det demokratiske systems legitimitet, men også kapitalismens. Samtidig hænger det sammen med, at den vesttyske arbejderbevægelse, især SPD viste større åbenhed og konsensussskaben i forhold til DDR, fordi det baserede sig på DDR's eksistens som selvstændig stat. SPD fremstår mao. også lidt kompromitteret af hele DDR-episoden. Det var et biprodukt af den »ideologisering«, der også var forbundet med udviklingen i det tidligere DDR i 1989/90. Vi ved selvfølgelig godt, og det skal vi også anerkende, at det navnlig har været den socialdemokratiske »Forandring gennem tilnærmelses«-politik, der har en stor del af ansvaret for, at DDR alligevel manglede indre politisk og ideologisk substans og derfor vedblev at være del af det vestlige Tyskland⁹. Det var tilnærmelsen til DDR, ikke isoleeringen af det, der indefra gjorde DDR ustabil. Men vi må heller ikke overse det måske strategiske dilemma, som navnlig SPD og i mindre grad DGB er blevet bragt i som følge af DDR's forsvinden og især hele opgøret med 40 års »socialistisk« DDR-historie. Det gælder især det programatiske og politiske mål, som SPD arbejder for – i kort form forestillingen om en »demokratisk socialisme« i Tyskland. Det vil formentlig i lang tid være umuligt at tale om det og om alt der bare har det mindste med socialisme at gøre, hvis SPD f.eks. også satser på at vinde ved de kommende tyske valg og dermed komme tilbage til regeringsmagten.

Noter:

1. Jvf. hertil først og fremmest Ilse Spittmann/Karl W. Fricke: *17. Juni 1953. Arbeiteraufstand in der DDR*, Köln 1982, endvidere nu også Armin Mitter: *Die Ereignisse im Juni und Juli 1953 in der DDR*, Aus Politik und Zeitgeschichte B 5/91, s. 31-41, samt generelt Hermann Weber: *Geschichte der DDR*, München 1985.
2. Jvf. hertil Christoph Klessmann: *Opposition und Dissidenz in der Geschichte der DDR*, Aus Politik und Zeitgeschichte B 5/91, s. 52-62, især s. 55.
3. Jvf. hertil Stefan Wolle: *Das MfS und die Arbeiterproteste im Herbst 1956 in der DDR*, Aus Politik und Zeitgeschichte B 5/91, s. 42-51.
4. Det fremgår af en stor interviewundersøgelse, som en vesttysk historikergruppe har lavet i det tidligere DDR, jvf. Lutz Niethammer, Alexander von Plato, Dorothee Wierling: *Die volkseigene Erfahrung. Eine Archäologie des Lebens in der Industrieprovinz der DDR*, Berlin 1991.
5. Jvf. til SED's reaktioner den samtidige beretning, som Rudolf Herrnstadt skrev om politbureauets overvejelser, *Das Herrnstadt-Dokument*. Das Politbüro der SED und die Geschichte des 17. Juni 1953, Reinbeck 1990, endvidere Spittmann/Fricke.
6. Cit. efter Mitter, s. 31, jvf. endvidere Niethammer m.fl. s. 55ff.

7. Jvf. hertil generelt Wilfried Schubarth/Ronald Pschierer/Thomas Schmidt: *Verordneter Antifaschismus und die Folgen*. Das Dilemma antifaschistischer Erziehung am Ende der DDR, Aus Politik und Zeitgeschichte, B 9/91, s. 3- 16, især s. 3ff.
8. Jvf. til hele denne problematik også Michael Schneider: *Die Gewerkschaften im deutsch-deutschen und europäischen Umbruch*, Gewerkschaftliche Monatshefte 7/91, s. 447-459.
9. Jvf. hertil bl.a. min artikel *Stat uden folk*. Det nationale spørgsmål i DDR, Samtiden 4/ 90.

